

stichting
Kastelen
Buitenplaatsen
Landgoederen

Ithakaprijs en Ithakastipendium 2022

Juryrapport

Ithaka

Prijs & Stipendium

Hier, op Huis Landfort, letterlijk op de rand van ons taal- en grondgebied, is Nederland weer heel erg mooi. Weer, want ook deze buitenplaats is lang minder mooi geweest dan in het verleden het geval was. Voor Nederland als geheel zal het zeker in het westen van het land steeds moeilijker worden de verloren schoonheid van het landschap weer terug te brengen. Tegelijkertijd zien we toch dat het iedere keer weer lukt schoonheid stuksgewijs te herstellen. Veel van de oude binnensteden zien er veel beter uit dan bijvoorbeeld een halve eeuw geleden. Dat geldt zelfs nog meer voor veel van de Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen, die dankzij publieke en private middelen zorgvuldig gerestaureerd als nieuw stralend de toekomst tegemoet gaan. Opvallend is dat in de pogingen tot herstel van de oorspronkelijke interieurs gelukkig nooit meer iets is terug te vinden van de treurigstemmende overdaad van de salon of juist Spartaanse eenvoud van de slaapkamers van een eeuw terug. Ook in wat weer in de oude staat lijkt et zijn teruggebracht zal door generaties na ons herkend worden wat nu als modern en esthetisch geldt.

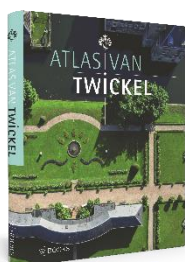
Elk jaar bestaat een belangrijk deel van de inzendingen voor de SKBL-Ithakaprijs uit boeken die een beeld geven van de geschiedenis van een kasteel, historische buitenplaats of landgoed. Het zijn altijd 'coffeetablebooks', boeken voor de salontafel, bedoeld meer om bewonderend in te bladeren dan voor tot achter uit te lezen. De aanleiding voor zo'n boek is inderdaad vaak de restauratie van een vervallen gebouw of een verwaarloosd park. De uitvoering is meestal heel fraai: groot formaat, harde kaft, heel veel kleurenfoto's en mooie historische prenten en kaarten.

'Kasteel Helmond' van Wies van Leeuwen schetst de levensgeschiedenis van een groot en indrukwekkend kasteel, waarvan de stichting teruggaat tot de 12e eeuw. Na eeuwenlang versterkt en versterkt te zijn, verliest het zijn strenge militaire aanblik en wordt het een adellijk woonhuis in een grote siertuin. Aan het eind van de achttiende eeuw komt het inmiddels nauwelijks meer bewoonde slot in het bezit van een rijke burgerfamilie. Na een grondige en met fantasie maar ook respect uitgevoerde restauratie wordt het kasteel het stadhuis van Helmond om in de 21e eeuw definitief museum te worden. Dat was ook de aanleiding voor het samenstellen van deze, zoals de ondertitel luidt, 'biografie van een waterburcht'.

De verandering in functie en gebruik, zoals we die in Helmond zien, komen we vaak tegen in het Nederlandse SKBL-landschap. Het kan ook anders, zoals we zien in het geval van het Gelderse kasteel Biljoen. Het kasteel wordt al honderden jaren particulier bewoond en is door zijn bouw en afmetingen ook geschikt voor bewoning. Hoewel een stuk groter heeft het de blokvorm die we kennen van de buitenhuizen aan de Vecht en het interieur biedt een prachtig en gaaf beeld van de tussen barok en classicisme bewegende stijlen van de achttiende eeuw. Het hoogtepunt is het schitterende stucwerk in de grote zaal, met zijn reminiscenties aan de Grand Tour naar Italië van Johan Frederik Willem van Spaen in 1769. 'Biljoen. Kasteel, bewoners, landgoed' is de wat saaie titel van een boek, dat een rijke oogst aan bijzonder mooie foto's bevat en boeiende en levendige bijdragen van 14 historische en kunsthistorische auteurs van naam.

Groter en indrukwekkender, voor zover in Nederland mogelijk, dan Biljoen is het kasteel Twickel bij Ambt-Delden, dat ook nog steeds particulier en zelfs adellijk bewoond wordt. Twickel is ook het centrum van een van de grootste landgoederen van Nederland, 4500 hectaren alleen al in Twente. Vandaar misschien dat het indrukwekkende boek over huis en landschap de titel 'Atlas van Twickel' heeft meegekregen. Eigenlijk is het meer een encyclopedie waarin zonder hoofdstukindeling, zonder inhoudsopgave of chronologie een caleidoscopisch en aantrekkelijk verhaal over landschap, tuinen, huis en interieur verteld wordt. Jan Haverkate en Aafke Brunt tekenen voor de zeer leesbare en compact gehouden teksten ondersteund met het vaak verrassende beeldwerk van een heel team van fotografen.

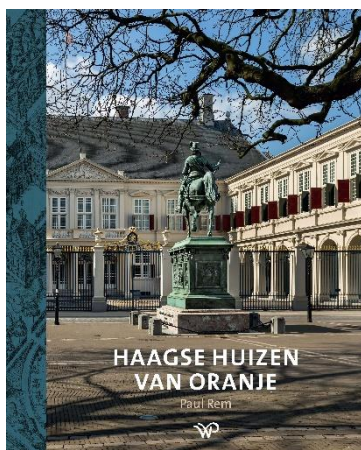

Jan ten Hove wijdde een dikke monografie aan de niet zo grote, maar wel fraai gerestaureerde buitenplaats van de familie Van Dedem in de buurt van Zwolle: Den Aalshorst. Het landgoed van 500 hectaren met de buitenplaats, de tuinen en bossen, de vijf pachtboerderijen is ondergebracht in een familie-BV, die al een eeuw geleden werd opgericht, de economische bakens op tijd wist te verzetten en daardoor nog steeds in staat is huis en landgoed alle nodige zorg en liefde te geven. Ook in 'Den Aalshorst' is het fotowerk weer schitterend, maar bijzonder indrukwekkend is toch vooral het diepgravende onderzoek dat Jan ten Hove heeft verricht naar de geschiedenis van de adellijke familie en het landgoed.

De Twentse textielbaronnen hebben een belangrijke, zelfs bepalende bijdrage geleverd aan de stoffering van Twente met door en voor hen gebouwde buitenplaatsen. Eugenie Mogendorff-ter Kuile heeft ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Stichting Edwina van Heek in 'Trouw aan Twente' een studie gemaakt van het werk dat de stichting doet ten behoeve van natuur en cultureel erfgoed in Twente. De stichting komt voort uit de nalatenschap van Edwina van Heek, de uit Amerika afkomstige echtgenote van Jan Bernard van Heek. De textielmagnaten lieten zich, hun huizen en fabrieken graag fotograferen en 'Trouw aan Twente' laat dat net als eerdere publicaties op dit gebied uitgebreid zien. Interessant is het boek inhoudelijk vooral door de beschrijving van de verbinding tussen grootkapitaal en mecenaat.

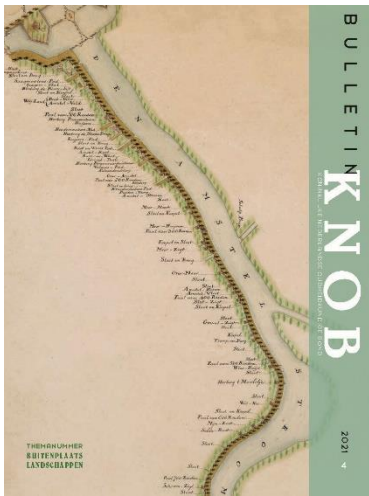
Landgoedontwikkeling en -beheer, het behoud van het huis Singraven, de stichting van het Rijksmuseum Twente, meer dan welke andere rijke familie ook hebben de Van Heek's daaraan bijgedragen.

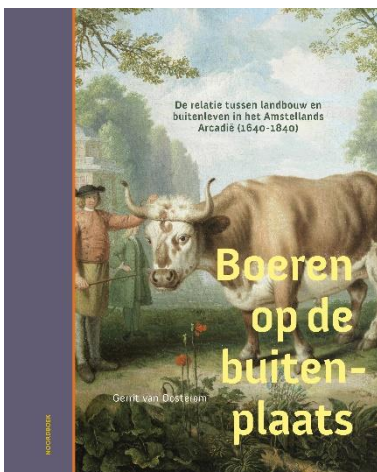
Van het vandaag nabije Oosten van het land naar het verre Westen. 'Haagse huizen van Oranje' van Paul Rem, als kunsthistoricus verbonden aan Paleis het Loo en kenner bij uitstek van het materiële erfgoed van de koninklijke familie, geeft een mooi en kleurig overzicht van de paleizen en huizen waar leden van de familie van Oranje in en om Den Haag gewoond hebben sinds ongeveer 1600. Wie overigens denkt nu ook te kunnen zien hoe het woonhuisgedeelte van Huis ten Bosch of zelfs maar het huis van prins Constantijn eruitziet, kan niet in dit boek – en trouwens in geen enkel ander boek – terecht. De laatste Oranjebehuizing die in zicht komt is de historiserende voorgevel van villa Eikenhorst. Maar het boek, licht gehouden en luchtig geschreven, biedt alle mogelijkheden voor fietstochtjes langs 22 nog bestaande en acht gesloopte huizen van de vele, hier in korte biografieën in herinnering geroepen Oranjes uit vooral de negentiende eeuw.

Buithuizen en kastelen staan zelden alleen. Er zijn vaak bouwhuizen, stallen, kassen, oranjerieën, boerderijen en garages naast of nabij het huis te vinden. Een typisch 'Nederlands verschijnsel', ondertitel ook van het boek, zijn de 'Tuinkoepels'. Op de omslag van het boek, dat nu eens niet mooi en ook niet in kleur geïllustreerd is, staat de elegante 18e-eeuwse theekoepel van het huis Vredenhoff in Nieuwersluis. Een iconisch beeld, maar in het boek, een verzameling bijdragen aan een in 2015 gehouden symposium, wordt al snel duidelijk dat het ook om kleine buitenverblijven, speelhuisjes, tuinhuisjes en zelfs koepelkamers kan gaan. Het boek, onder redactie van Martin van den Broeke en Wim Meulen Kamp, had zeker nog aan gewicht gewonnen als het nu vooral verkennende inleidende hoofdstuk een het thema 'overkoepelend' hoofdstuk was geworden.

In 2021 bracht de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond een themanummer van haar Bulletin uit, gewijd aan 'buitenplaatslandschappen', een begrip dat duidelijk maakt dat een buitenplaats niet simpelweg gebouwd maar aangelegd wordt. Een groot of klein park, een of meer boerderijen maken deel uit van een buitenplaats en daarmee geeft de buitenplaats ook mede vorm aan het landschap. Het Bulletin geeft in de bijdragen van de hoogleraren Renes en Ronnes een goed gedocumenteerd overzicht van de buitenplaatslandschappen in Nederland en laat ook zien waar het wetenschappelijk onderzoek zich op richt. De aard en de inhoud van het Bulletin maakt het minder geschikt voor de Ithakaprijs, maar het laat wel zien dat er, zoals wij als jury ook zien in de boeken die wij ter beoordeling voorgelegd krijgen, steeds meer aandacht is voor de landschappelijke context van buitenplaatsen.

Behalve aandacht voor tuin en park is er ook steeds meer belangstelling voor de betekenis van agrarische activiteiten op of bij de buitenplaats. In 'Boeren op de buitenplaats' geeft Gerrit van Oosterom een gedetailleerd en genuanceerd beeld van de 'relatie tussen landbouw en buitenleven in het Amstellands Arcadië tussen 1640 en 1840'. Hoewel op de sierlijke weergave van buitenplaatsen op prenten zorgvuldig uit beeld gehouden, stonden naast of vlak bij het grote huis een of meer boerderijen, die deel uitmaakten van de buitenplaats. De directe economische betekenis daarvan was beperkt, maar ze hoorden sociaal bij het hebben van een buitenplaats en maakten het ook mogelijk de omgeving en het uitzicht vrij te houden. Grondbezit garandeerde zichtperspectief. Van Oosterom generaliseert dit aspect niet naar buitenplaatsen in bijvoorbeeld de Beemster en de Schermer, waar de zuiver economische waarde van de vooral begraasde grond waarschijnlijk veel bepalender is geweest. Zijn analyse van de specifieke rol van de boerderij langs de relatief dichtbebouwde Amsteloevers aan de zuidrand van Amsterdam maakt de sociale en culturele inscenering van het buitenleven bijna als eigentijds herkenbaar. Zijn onderzoek is een belangrijke verrijking van de kennis van de buitenplaatslandschappelijke context als bepaald door zowel filosofische idealen als statusoverwegingen. Het is een dik boek geworden, maar Van Oosterom schrijft gelukkig heel levendig en weet het algemene ook steeds weer met het leven en werken van individuele personen als landeigenaren en boeren te verbinden.

Een paar jaar geleden kreeg Astrid Schutte van de SKBL een stipendium ter ondersteuning van het onderzoek, dat leidde tot haar boek 'De Laatste Heer'. In de vorm van een literair docudrama geeft het een persoonsgericht en persoonlijk antwoord op de vraag 'hoe de bevoorrechte klasse in Nederland plaatsmaakte voor de gewone man'. Persoonlijk en persoonsgericht, inderdaad, want het gaat over haar vader, Jan Schutte, een eenvoudige pachterszoon die directeur wordt van de Boerenleenbank in het dorp Baak, en qua afkomst zijn tegenvoeter, Werner Helmich, de deftige laatste bewoner van het Huis Baak. Dorp en Huis zijn vooral het decor waarin het leven van Jan en Werner zich afspeelt. Ondanks het klasse-en standverschil zijn zij geen vijanden van elkaar, integendeel zelfs, maar waar Jan in status stijgt en een meneer wordt, daalt de status van de patriciër Werner, die zijn kasteelachtige behuizing, heel veel kamers en ook een torentje, en de jacht op moet geven, en uiteindelijk als een burgerman aan het werk gaat om de kost voor zijn gezin te verdienen. Als Jan nog een jongen is, is de sociale en financiële afstand tot Werner nog onoverbrugbaar groot, maar na de oorlog verandert dat snel, financieel eerder dan sociaal en cultureel overigens. Astrid Schutte weet dit bijzondere dubbelverhaal trefzeker in het bredere sociaalwetenschappelijke kader van de snel veranderende samenleving van Baak en Nederland te plaatsen. De lokale anekdote krijgt zo een nationaal exemplarisch karakter, al is het voor het verhaal wel wat jammer dat beide mannen als personen zo grijs zijn als de foto's in het boek. Hun ontwikkeling is tegengesteld, maar er is tussen hen geen tegenstelling. Jan en Werner gaan beide deel uitmaken van een brede meritocratische middenklasse, waarin opleiding geboorte als onderscheidend kenmerk heeft afgelost. Ook Werner heeft daar vrede mee en zijn kinderen weten niet beter.

Het was voor de jury, die dit jaar bestond uit Juliette Donker-Duynstee, Yme Kuiper, Marcel van Ool, René Dessing en Paul Schnabel, moeilijk om tot een keuze te komen. Er waren veel inzendingen, ten dele heel verschillend op verschillende gronden, maar vaak op zich van hoge kwaliteit. Gedwongen om stap voor stap en welberedeneerd steeds een kandidaat af te laten vallen, bleven er drie boeken over waartussen het heel moeilijk was tot een keuze te komen. Uiteindelijk is in unanimitieit de keuze gevallen op het boek dat naar onze mening helaas wel erg omvangrijk is geworden, maar gelukkig goed leesbaar is gebleven en bovendien met als basis veel eigen onderzoek op een fascinerende manier aandacht geeft aan wat met het begrip buitenplaatslandschappelijke context wordt bedoeld. De achtste SKBL-Ithakaboekenprijs gaat naar '**Boeren op de buitenplaats**' van Gerrit van Oosterom! .

De relatie tussen landbouw en
buitenleven in het Amstellands
Arcadië (1640-1840)

Boeren op de buiten- plaats

Gerrit van Oosterom

NOORDBOEK

Voor het SKBL-Ithakastipendium 2022 zijn drie aanmeldingen ontvangen. Net als in andere jaren, zouden wij meer aanvragen voor dit stipendium op prijs stellen. Voorwaarden voor toekenning zijn dat het beoogde artikel of publicatie een verbindend onderzoek rond historische buitenplaatsen betreft en dat het door middel van een publicatie voor een breed publiek beschikbaar komt. Ook journalistieke producties die dit doel nastreven, komen in aanmerking. Het stipendium van € 5.000,- wordt toegekend aan daadwerkelijk gepubliceerd onderzoek.

Dit jaar zijn de volgende inzendingen ontvangen:

1. Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen langs de Oude IJssel Residentiële ader van adel en patriciaat door Pol Diepeveen-Jansen;
2. Het project Westlandse kastelen door een samenwerkingsverband van het Genootschap Oud Westland, het Westlands Museum en de Historische Vereniging Oud-Schipluiden en meerdere betrokken auteurs;
3. De verzamelende baron: W.A.A.J. Schimmelpenninck van der Oye en zijn familieverzameling 1912-1957 door Simone Nieuwenbroek.

Om met de laatste te beginnen;

Bij de erfenis die Willem Anne Assueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oye in 1912 ontving, behoorde naast kasteel Duivenvoorde ook een omvangrijke collectie kunstvoorwerpen, objecten en archieven. Deze gebeurtenis vormde aanleiding voor de baron om de familiecollectie aan te vullen en te verrijken met objecten die ooit tot het familiebezit hadden behoord. Daarmee was hij onvermoeibaar bezig en kocht, leende of ruilde hij voortdurend objecten. Ook stuurde hij aan op schenkingen als hij de kans kreeg. Uit de ingediende aanvraag citeer ik; “De casus-Schimmelpenninck van der Oye staat daarbij niet op zichzelf. Aan de hand van het netwerk dat de baron aanwendde om zijn ‘verzamelwoede’ te stillen, zullen verbanden worden gelegd met collecties van hem bekende tijdgenoten en familieleden, waaronder Van Gijn en Zimmerman, maar ook Godard John George Charles graaf van Aldenburg Bentinck. Hierbij zal, naast van de collectie en het huisarchief van Duivenvoorde, gebruik worden gemaakt van de huisarchieven en collecties van onder andere de kastelen Twickel, Amerongen, Rosendael en Keukenhof. Het onderzoek zal worden uitgevoerd in 2022 en in een in het voorjaar van 2023 te verschijnen artikel worden gepubliceerd voor het dossier ‘Collectionneurs Nobles. Continuity and change in Aristocratic Collecting Practices in Belgium and the Netherlands (1750-1950)’ in Virtus – Jaarboek voor Adelsgeschiedenis 2022. Daarbij zullen de resultaten van het onderzoek in 2023 worden verwerkt in een tweede artikel waarbij de nadruk zal liggen op het netwerk van de baron en de verbanden tussen Duivenvoorde en de diverse andere kastelen, huisarchieven en kasteelcollecties. Tot slot is het voornemen de resultaten uit het onderzoek te verwerken tot één of meerdere publieksartikelen – analoog of digitaal en te verschijnen in 2023 – om daarmee bij te dragen aan het enthousiasmeren van een zo groot mogelijk publiek voor het bijzondere Nederlandse erfgoed van kastelen, buitenplaatsen en hun archieven en collecties.

Pol Diepeveen-Jansen vroeg het stipendium aan om een publicatie te maken over de circa veertien kastelen, historische buitenplaatsen en landgoederen die langs de Oude IJssel stonden of nog staan. Daarvoor zal zij onderzoek verrichten naar de geschiedenis van dit landschap met de Oude IJssel als centraal gegeven. Aandacht zal ook worden besteed aan de begrippen kasteel, buitenplaats, landgoed, havezate en dergelijke die nauw samenhangen met dit type erfgoed. Soms vormen de woonplaatsen het centrum van een heerlijkheid of bannerheerlijkheid en ook deze begrippen worden besproken. In aansluitende hoofdstukken wil Pol Diepeveen-Jansen zowel bestaande als verdwenen huizen bespreken met telkens een topografische duiding, hun bewoners en wat, in de meeste gevallen, de reden van afbraak is geweest. Ook zal zij beschrijven wat de huidige situatie van het gebouw of terrein is en wat de toegankelijkheid inhoudt. Al met al zou haar onderzoek kunnen leiden tot een nieuw onderzoek rond het voorkomen van monumentale bebouwingen langs een waterloop. Het onderzoek zou moeten leiden tot een publicatie die binnen een jaar tot anderhalf afgerond en uitgegeven wordt.

De derde aanvraag werd ingediend door een samenwerking van historische verenigingen en instellingen om te komen tot een boek over de vele verdwenen kastelen in het Westland, het tuinbouwgebied dat tussen Den Haag en Rotterdam ligt. Hier zouden volgens onderzoek rond de 75 huizen, groot dan wel klein, hebben gestaan die door een groep onderzoekers onder de loep zullen worden genomen. De auteurs, meestal uit het Westland afkomstig, staan onder de deskundige leiding van hoofdredacteur Jacques Moerman (historicus, voorzitter Historische Vereniging Oud-Schipluiden) en de begeleidingscommissie die bestaat uit Epko Bult (archeoloog Delft en omstreken, docent middeleeuwse archeologie en kastelen aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden en lid van de kastelen studiegroep) en Ton Immerzeel (tot voor kort conservator Westlands Museum), Adri van Vliet (militair historicus) en Harry Groenewegen (bestuurslid Genootschap). Naast kaders met uitleg over de tijdsomstandigheden, eigenaren, sociale structuren en aandacht voor het begrippenvraagstuk, zullen alle huizen afzonderlijk worden beschreven. Aan dit onderdeel zullen tien tot vijftien auteurs bijdragen. Men hoopt dit boek in oktober 2024 te kunnen presenteren.

Na een goed inhoudelijk gesprek koos de jury om de **aanvraag van Simone Nieuwenbroek** te honoreren omdat zij met dit onderzoek dicht bij de aard en insteek van het stipendium komt. Het blootleggen van de wijze waarop adellijke families hun collecties beheerden en vergrootten, hoe dit werkte en welk netwerk daartoe werd ingezet, spreekt de jury aan. Bovendien maakte de degelijke opzet van het onderzoek indruk en draagt dit onderzoek zo bij aan het onderschrijven van het historische belang van Kasteel Duivenvoorde en haar bewoners. Het stipendium zal worden uitgekeerd nadat het onderzoek is afgerond en gepubliceerd. Wij wensen haar daarbij heel veel succes en zien verwachtingsvol uit naar de onderzoeksresultaten.